

לתולדות הרמב"ן.

(מלואים לספרי *).

א. כנודע נתכנה רבינו הרמב"ן על שם עיר מולדתו „רבינו משה גירונדי“ (שם ע' 3' הע' ג). בהתאם לכינוי זה המליצו עליו בסגנון הכתוב (שמות כ"ה טו) בטבעות „הגרון“ יהיו הבדים לא יסירו ממנו. כלומר כאשר טבע הגירונדי יהיו הבדים (ראה רש"י איוב י"ח יג בדי עוריו) לא יסורו מדבריו (יאהרבוך ברי"ח ע' 57, 5).

ב. מורו המובהק היה רבינו יהודה ב"ר יקיר (שם ע' 4' הע' ו). ראה ס' הלכות להרמב"ן סוף פסחים שכתב קבלתי מפי מורי רבי יהודה זצ"ל שקיבל מרבו ר' יצחק ב"ר אברהם הצרפתי ז"ל שהלל בליל פסחים טעון ברכה כו, והובא בשה"ג בערך רבינו, ובכן למד רבינו יהודה ב"ר יקיר לפני הריצב"א (ר"י הל"ב) בצרפת. אולם אחרי כן חי ר"י בר יקיר בספרד, ורבינו זצ"ל יצא לצרפת והדגיש כי אשר בא בקישור עם חכמי צרפת היה ע"י קרובו הרב ר' יונה שלמד שם (הבאתי בהע' ה), למד אצל ר"י בר יקיר בהיותו כבר בספרד. והנה רח"מ באוה"ח מספר 1125 מביא שלפי הקורא הדורות היה רבינו יהודה ב"ר יקיר אחיו של ר' יעקב בר יקיר רבו של רש"י, וזהו טעות שרבו של רש"י קדם לו כמאתים שנה.

ג. כן למד רבינו אצל רבינו נתן ב"ר מאיר (שם הע' ח). ראה אודותיו בכפתור ופרח הוצאת לונדון ע' תשע"ה ובהערות שם ע' תתל"ה, והוא היה מורו של רבינו שמואל הסרדי (כצ"ל ראה הלאה הע' כ"ג).

ד. תלמיד חבר היה רבינו ליהרר ר' מאיר ב"ר טודרוס הלוי אבולפיא נשיא בורגש (הע' י'). ראה בשארית יוסף מר"י וירגא סוף נתיב השמועה שכתב: בזמן הרמב"ם היה הנשיא הגדול רבינו מאיר הלוי והרמב"ם היה שואל ממנו כמה ספקות, וזהו ט"ס שאיחלף רמב"ם ברמב"ן, כמו ברא"ש ברכות ר"פ מי שמתו, שלפנינו: לכן אמרו על הרמב"ם ז"ל שהיו מתים בניו ביום ראשון של ראש השנה וצוה שיתקעו לפניו שופר כו, וכבר העיר המצוי"ט שם אות כ שבנימוקי תר"י הגירסא וכן אמרו על הרמב"ן ז"ל.

ה. כבר בימי שחרותו טייל בכל נתיבות פרד"ס התורה ובחדושו למסכת שבועות שחיבר אז רמז לתורת הסוד בענין שבועות ונדירים (ע' 5' הע' טו). ראה בסידור המקובל ר' יעקב קאפל כוונת יוהכ"פ ובס' נגיד ומצוה להאריז"ל.

(*) וכוז הרמב"ן עם המומר סאבלו קריסטיאנו בברצלונה לפני המלך יעקב הראשון והכומרים בשנת ה' עשרים ושלש, ובראשו „תולדות הרמב"ן“ רבותיו וחלמידיו, קורות ימי חייו ומאורעותיו,

ו. ובהיותו כבר לאיש תקע עצמו ביותר ללמוד חכמת רזי תורה ויט
אזון לשמוע קבלת רבינו עזרא ורבינו עזריאל תלמידי ר' יצחק סגי נהור,
והוכחתי (בהע' ט"ז) שר' עזרא ור' עזריאל שני אנשים המה ולא כרח"מ
באוה"ח שהחליט כי ר' עזרא הוא הוא ר' עזריאל ונקרא פעמים כך ופעמים כך,
ובאמת שנים המה וכאשר נתברר עתה אחרי הופעת שירי ר' משולם דאפיארה
שאביא הלאה, וגם מה שהניח רח"מ כוודאי שר' עזרא ור' עזריאל צעירים
לימים היו מרבינו, גם זהו בלתי מיוסד, כי רבינו נולד בשנת ד' תתקנ"ד,
והראב"ד נפטר בחנוכה שנת תתקנ"ט, היה רבינו אז כבן חמש, ויכולים אנחנו
להניח שר' יצחק בנו של הראב"ד היה אז כבר באמצע שנותיו כבן ארבעים
ויותר, ותלמידיו ר' עזרא ור' עזריאל בני עשרים ושלשים, ובכל זאת המה
קשישים מרבינו הרמב"ן, וזהו מתאים עם אשר ידענו כי ר' עזרא נפטר שלשים
ושתיים שנה לפני רבינו (ר' עזרא בשנת ד"א תתקצ"ח ראה יוחסין, ורבינו
בשנת ה' אלפים ושלשים), מתקבל איפוא שהיה ר' עזרא קשיש מרבינו, כן
מובא בשו"ת מהרש"ל סי' כ"ט שר' עזרא היה מתלמידי ר"י הזקן (אבל יש
שם ט"ס שמודפס ר' עזרא הנשיא וצ"ל הנביא, ראה הביבליוגרפיה עליו במבוא
לס' מחכים הע' י"ז ול', ועיין בהצופה לחכמת ישראל (בודפסט) שנה חמישית
ע' 46 אודות תואר „הנביא“). והנה בקרית ספר שנה ששית ע' 263 מביא פרופ.
שלום שבראש ס' התפלות אשר בכת"י פרמו כתוב: „מהרב ר' עזרא ז"ל שהיה
מקובל עם חתנו ר' עזריאל זצ"ל“, ובכת"י שני מוזכר „הרב הגדול רבינו
עזרא רבו וחותנו של הרמב"ן“, לפי זה היה רבינו בקישור משפחתי עם ר'
עזרא, אבל מה שנכתב כי ר' עזריאל היה חתנו של ר' עזרא הוא מוכחש מעדות
תלמידם של ר' עזרא ור' עזריאל וחבר רבינו הוא ר' משולם דאפיארה, ששיריו
נדפסו ע"י ר"ח דר' ברודי בהוצאת המכון לחקר השירה העברית ספר ד.
ואעתיק בזה החרוזים הנוגעים לעניננו כי הרבה פרטים מעניינים יש ללמוד
מהם על אישיות רבותינו אלה ויחוסם ההדדי.

שיר י"ז יט-כא: וכ"ל ישעי בבן נחמן ובשמו
אקונן על שני אחים כשרים
לעזריאל לעזרא אבך ואבכה
גרדי נתנו ריח ואהל'י,
וחדש מספדי יומי וליל'י

שיר מ' ל"ד: וכן נחמן לעזרתם מזומן
שיר מ' לז-טס: ולי עזרא ועזריאל לעזרה
ידעוני וחכמה למדוני
שיר מ"ד פה-טס: לנו בנו נחמן למגדל עז, ואם
עזרא ועזריאל ויתר אהבי
המה כהני המה יאירון מזבחי
הם יודעים ספר וספור עם ספר
הם יודעים אל יוצרם שיעור, אבל
ולאם עז ספריו מעניקים
וקבלות עלי ידי מריקים
ואתי משדי אמן מניקים
לא צהל'ו סוסיו ולא דהרו
דעות הליצוני ולא שקרו
הם כוכבי נשפי ולא קדרו
אכן לספר היקר נזהרו
מילים ליראת כפרים עצרו,

שיר מה יז—יח: מתי מספר אשר עמדו בסודי וראו מחזה מבין בתרי
 לבן נחמן לעזריאל לעזרא ליצחק בן יברכיה חברי
 רואים אנו איפוא כי ר' עזרא ור' עזריאל המה „שני אחים כשרים”
 והמשורר מקונן על פטירתם בעוד שעל רבינו הרמב"ן הוא כותב כעל אדם
 חי, ובעודו תוך מחנהו טרם יצא מספרד.
 ז. מתלמידי רבינו (ע' 6 הע' יט-כה) היה גם ר' יעקב ראה אודותיו
 בכנסת ישראל שפ"ר כרך ב' חלק גנזי ישראל בפאריז מאמר ג. וראה „תוצאות
 א"י לתלמיד הרמב"ן” במאסף ירושלם לכבוד רא"מ לונץ (ירושלם תרפ"ח) ע"י
 ר"ש פרופ' אסף.
 ח. מבני זמנו של רבינו ציינתי (הע' כ"ה) אשר שר לכבודו ר' משולם
 דיפיארה מובא בהחוקר ש"ב ע' 25, וראה שיריו המוזכרים הוצאת ר"ח ברודי
 ע' ל"ד—ל"ה, מ"ג, ס"ה—ס"ט, צ"א, ק"ד וק"ו.
 ט. באגרתו הנודעת מזכיר רבינו „כן ראיתי בחיבור הרב החסיד ר'
 אלעזר בן ר' יהודה מגרמיזא ז"ל” ור"י קמלר במחברתו תולדות ר"א רקח
 מתלבט הרבה (שם פ"ד הע' טו) בברכת המתים על הרקח שכתב רבינו באגרתו
 זו, ולחינם טרח כי אמרו „ז"ל” מוסב על ר' יהודה אבי הרקח שהוא כבר
 נפטר אז לעולמו.
 י. הספר המצות להרמב"ם היה לפני רבינו בהעתקה אחרת מאשר הוא
 לפנינו (ע' 23 הע' ט), ראה מאמרו של ר"ח הלר בקובץ של מערכת „הארץ”
 ליובל הת"ת מהולדת הרמב"ם (תל אביב תרצ"ה) ח"ב ע' 87, ונשנה בהוספות
 ב„המאור” (ת"א ניסן תרצ"ה), ונשלש בהמאסף „הפרדס” (טשיקגו תרצ"ח) שנה
 י"ב חוברת א.
 יא. מהספרים שנתייחסו לרבינו הוא הס' האמונה והבטחון ויש מיחסים
 אותו לרבינו בחיי (ע' 24 הע' כ"ב), ראה בתולדות רבינו בחיי מאת ר"י רייפמן
 באלמה (ירושלם תרצ"ו), הרב פישמן בפתיחתו כותב שהתולדה הזאת לא נדפסה
 עדיין. ולפי זכרוני היא נדפסה זה כבר בהנשר של יוסף כהן צדק שנה ראשונה
 לבוב (תרכ"א) הע' ק"ט שהביא ג' הוכחות שאינו להרמב"ן א' מאשר הוא מזכיר
 את ספר הבהיר בשם, ב' שמביא דיעות מקובלים שונים, וג' שבכלל אין הספר
 מסגנון קבלת הרמב"ן, ולנגד זה הביא ט"ו ענינים המשתווים בזה הספר עם אשר
 לפנינו בספרי רבינו בחיי, במחקרים ביבליוגרפיים של א. טויבר ע' 28 מערער
 על המסקנה שהוא לרבינו בחיי מאשר לא הוזכר בו מדברי הרמב"ן בעוד
 שבכל ספרי רבינו בחיי הוא מוזכר כפעם בפעם, שנית מאשר הובאו בו דברים
 בשם ר' יצחק סגי נהור ואי אפשר שרבינו בחיי שמע מפיו. לכן — הוא כותב —
 מתקבלת הדיעה שגם אחד משניהם לא חיבר זה הספר, והביא הוכחה מאשר
 כותב הרבינו בחיי בפרשת משפטים „ראיתי לאחד מבעלי הקבלה שאומר המלאך
 הזה הוא מיכאל כו' והם הם הדברים הנאמרים בס' האמונה והבטחון פ"כ, והוא

משער כי הספר הורכב מקטעים של שני מחברים, התחלת הספר הוא של הרמב"ן והשאר ממחבר לא נודע לנו בשם, והנה לבירור שאין הספר פרי עטו של הרמב"ן יש לי ראיה מפ' כ"ו שכותב כשירד יעקב למצרים ירדו שתי נשיו בלהה וזלפה עמו, וזהו ל"ה יפוך מדעת הרמב"ן בפירושו לתורה פ' וישב פס' הבוא נבוא אני ואמך, אמנם הנימוק לשלול התיחסותו לרבינו בחיי מאשר הביא בו דברים בשם ר' יצחק סגי נהור אינו מוכיח כלום, בתולדת רבינו בחיי המוכרת ע' נ"ב ציין רי"ר להרבה מדברי ר' יצחק בן הראב"ד המובאים בשאר ספרי רבינו בחיי וראה מש"כ רש"ח קוק בהחוברת הקודמת (ג) "הרמב"ן וירושלם" ע' 10, אמנם מצאתי ראיה מכרעת מאשר הביא הרבינו בחיי בפירושו עה"ת ס"פ בא: א ב ל ראיתי לאחד מחכמי הקבלה שכתב בחיבורו שאין טעם תפילין בשמאל כטעם אתרוג בשמאל כי אתרוג בשמאל הוא ביד הראויה לו ואין כח בתפילין בשמאל אבל הנחת תפילין שבשמאל היא כנגד הימין שנאמר מימינו אש דת למו והוא מביא ראיה ממה שכתוב נצבה שגל לימינך בכתם אופיר עד כאן, וכל זה מבואר בהאמונה והבטחון פכ"ב.

יב. הבאור לאיוב נתיחס לרבינו (הע' כ"ג) וראה ברי קנטי פ' במדבר פס' איש על דגלו שכתב והכתוב רמזם בפירוש כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזקו (איוב כ"ח א') כמו שפירש הרב הגדול בפירוש איוב, ונודע שבכל מקום מביא הרקנטי את הרמב"ן בתואר "הרב הגדול" וראה כד הקמח לרבינו בחיי ערך השגחה הנני מבאר לך ענין הספר הזה בכלל ע"ד הרמב"ן ועל דעתי כו'. ועיין בשער הגמול להרמב"ן ובאוה"ח לרח"מ ערך רמב"ן ובציוני רש"ח קוק בקרית ספר שנה י"ד ע' 271, ובהחוברת הקודמת הרמב"ן וירושלם ב ע' 10. יג. פירוש שיר השירים יש מיחסים אותם לר' עזרא (הע' כ"ד), ראה פירוש הרקנטי לתורה (לבוב תר"מ) ר"פ בראשית (ג' רע"ג) והו' שנא' או ראה ויספרה הכינה גם חקרה פירש החסיד רבי עזריאל ז"ל כו', והו' בסוף ההקדמה השלישית לפירוש שה"ש (ברטפ"ד תרע"ב) ו' רע"א, אמנם ט"ס ברקנטי וצ"ל ר' עזרא, ומובא לנכון בס' עבודת הקודש לר"מ בן גבאי חלק היחוד ר"פ כ"ד כמו שהוכיח זה החכם רבינו עזרא בהקדמת פירושו לשה"ש אמר שם אז ראה ויספרה כו', כן שם פס' ויקרא אלהים ליבשה ארץ (ה' ע"ג) המשיך הרצון שהוא סוף המחשבה אל היבשה כו' כן פירש החסיד ר' עזריאל ז"ל, והוא בפ' שה"ש (י' ע"ג) וגם פה צ"ל החסיד ר' עזרא, כמו שמובא לנכון ברקנטי במדבר (ל"ד רע"ב) פס' איש על דגלו כמו שפירש הרב הגדול בפירוש איוב והחכם ר' עזרא בפירוש שיר השירים, ובפ' נשא (ל"ו ע"ד) הפירוש הראשון היא דעת החסיד ר' יצחק בן הרב ז"ל שהיה נגלה לו אליהו ז"ל כי נגלה לר' דוד אב"ד ולמד לו חכמת הקבלה ומסרה לבנו הראב"ד וגם לו נגלה והוא מסרה לבנו ר"י סגי נהור שלא ראה מעולם וגם לו נגלה, והוא מסרה לשני תלמידיו הא' ר' עזרא שפירש שיר השירים והאחד ר' עזריאל ואחריהן נמשכה להרמב"ן ז"ל וכו', ועוד

שם ס"פ עקב (מ"ט רע"א) והחכם ר' עזרא כתב כי עיקר עבודת המשכילים וחושבי שמו ובו תדבקון וכו' והביא זה ר"מ בן גבאי בעבוה"ק חלק העבודה בשם הרב רבינו עזרא ז"ל בפירוש שה"ש, והיא לפנינו ברמזי תרי"ג מצות הנלוו לפי שה"ש (ט"ז רע"ב), וכדאי להעיר שמנין התרי"ג מצות אלו המה כמנין הרמב"ם ולא כהרמב"ן.

יד. הפירוש לס' יצירה היה כבר מסופק להרמ"ק אם הוא להרמב"ן (שם הע' כ"ה), וראה בפי' אוצר ה' לס' יצירה פ"א סוף מי"ב שכן מיחסו לרבינו, וזה המחבר הוא בעל שושן סודות ראה שה"ג ח"ב מערכת ספרים ערך שושן סודות (וראה הכרמל שנה ב' ע' 31 ושנה ג' ע' 207, ובאור הגרד"ל לפדר"א פמ"ו אות ס"ה ובהגה), וראה מחקרו של פרופ. שלום בקרית ספר שנה ששית ע' 260 ושם ע' 385—419.

טו. בנידון שאר ספרים ותשובות שנתיחסו לרבינו (הע' כ"ו) ראה ש"ך חו"מ סי' ע"ב ס"ק ק"ט, ומג"א או"ח סי' תרכ"ט סק"ט, וראה בהכרמל החדשי שנה ב' ע' 375.

טז. להאגרת ששלח רבינו מא"י (מודפס שם ע' 44—48) בהתחלתה מדבר רבינו על אודות ערך המטבעות שהיו אז בארץ ישראל, ראה בס' דבר ישרים מהרב רח"ד זילבר — מרגליות אבד"ק קויל [בילגוריי תרצ"ו] פ"ג ע"א שהאריך לברר שויונם וערכם של המטבעות הללו אשר בזמנו של רבינו.

יז. להאגרת ששלח רבינו ליהודה בנו שהדפסתי מחדש בסה"ס (ע' 48) המקיים כל התגלית שנכדו של הרמב"ן הוא הראשון שתרגם את הזהר עברית כהמסורה העתיקה שהרמב"ן הוא ששלח את הזהר מא"י לחו"ל (ע' 25 הע' לא). ראה בהיקב [פטרסבורג תרנ"ד] שפרסם רא"א הרכבי בחדשים גם ישנים ע' 39 שני קטעים מכתבי יד. האחד קטע ממכתב זה והשני מצוואת איש אחד ששמו שלמה. ולא ידע הרכבי ממי המכתב הזה וחשב אולי הוא חלק מצוואת ר' שלמה, יען לא ראה המכתב בשלימותו.

חי. לפטירת רבינו, ראה נחל קדומים מרי"ל דוקס ח"ב אות מ"ג שהביא מכת"י עומר השכחה לר' יעקב גבישון, טורים אחדים שכתב רבינו:

עת אובל לקברות

אחת היתה לי נחמה

אזכה לזהר המאורות.

אחזה בצדק פניך